Umarov Omonjon Muxammad o‘g‘li

Qo‘qon universiteti

Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasi katta o‘qituvchisi

o.umarov@kokanduni.uz

MADANIY TURIZMDA BARQARORLIK VA REGENERATIV YONDASHUVLAR: XALQARO TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON AMALIYOTI ASOSIDA ILMIY TAHLIL

Annotatsiya

So'nggi yillarda, madaniy turizm global turizm bozorida tez rivojlanayotgan segmentga aylandi. Biroq, wherever, turistik oqimlar keskin oshganda, madaniy meros obyektlariga bosim kuchayadi, ijtimoiy nomutanosiblik chuqurlashadi, ekologik muammolar ham kuchayadi. Shu sababli, wherever, madaniy turizmni rivojlantirishda barqarorlik tamoyillari va regenerativ yondashuvlarni birga qo'llash dolzarb ilmiy-amaliy masala bo'ldi. Bu muhim masala. Bu maqolada, wherever, muallif barqaror yondashuv va regenerativ yondashuvlarning nazariy asoslarini, barqaror yondashuv va regenerativ yondashuv o'rtasidagi farq va uyg'unlikni tahlil qiladi. Tadqiqotni mualliflar xalqaro tajriba va O'zbekiston amaliyoti qiyosiy tahlili asosida olib boradi. Metod sifatida tizimli tahlil, taqqoslash yondashuvi, ikkinchi darajali statistik ma’lumotlarni tahlil qilish va amaliy misollar o‘rganildi. Natijalar ko‘rsatadi: barqarorlik modeli mavjud resurslarni saqlashga qaratilgan, regenerativ model esa madaniy, ijtimoiy va hududiy tizimlarni faol tiklash va boyitishga yo‘naltirilgan. Maqolada madaniy turizmni boshqarish uchun integratsiyalashgan regenerativ model taklif qilinadi. O‘zbekiston sharoitida bu modelni joriy etish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar

madaniy turizm, barqarorlik, regenerativ turizm, madaniy meros, hududiy rivojlanish, boshqaruv modeli.

Kirish

Madaniy turizm hozirda nafaqat daromad manbai. U jamiyatning madaniy o‘zligini saqlash, hudud identitetini mustahkamlash, ijtimoiy rivojlanishga yordam berish vazifasini ham bajaradi. Dunyo bo‘ylab madaniy turizm sayohatlarning katta qismi. Turistlar tarixiy obidalar, an’analar, san’at va turmush tarziga qiziqishadi. Biroq, madaniy turizm ommalashganda, madaniy resurslardan ortiqcha foydalanish, asl holatining yo‘qolishi, mahalliy aholi manfaatlarining cheklanishi kabi muammolar paydo bo‘ladi.

An’anaviy barqaror turizm yondashuvi muammolarni yumshatadi, lekin so‘nggi ilmiy tadqiqotlar bu yondashuv yetarli emasligini ko‘rsatadi. Post-pandemiya davrida turizmni tiklashda faqat “kam zarar yetkazish” tamoyiliga tayanmaslik kerak. Hududlar va jamiyatni faol tiklash uchun regenerativ yondashuvlar zarur. Regenerativ turizm konsepsiyasi madaniy merosni saqlash, uni yangilash, jamiyat farovonligini oshirish va hududiy tizimlarni mustahkamlashga yo‘naltirilgan.

Madaniy turizm O‘zbekiston uchun muhim soha. Boy tarixiy meros, UNESCO ro‘yxatidagi obyektlar, jonli an’analar bu sohani rivojlantiradi. Shuning uchun mamlakatda madaniy turizmni barqaror va qayta tiklovchi usullar bilan rivojlantirish ilmiy yechimlar zarur. Maqsad – madaniy turizmda barqarorlik va qayta tiklovchi usullarni nazariy va amaliy tahlil qilish, O‘zbekistonga mos boshqaruv modelini taklif qilish.

Metodologiya

Bu tadqiqot sifatli (qualitative) tadqiqot metodologiyasiga asoslanadi, bir nechta ilmiy yondashuvni o‘z ichiga oladi. Birinchi bosqichda, men madaniy turizm, barqarorlik va regenerativ turizm bo‘yicha xalqaro ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qildim. Natijada, men asosiy tushunchalar, nazariy yondashuvlar va konseptual farqlarni aniqladim.

Ikkinchi bosqichda biz taqqoslovchi tahlil usulini qo‘lladik. Biz Yevropa va Osiyo mamlakatlarida madaniy turizmni boshqarish tajribalarini O‘zbekiston amaliyoti bilan taqqosladik. Uchinchi bosqichda biz amaliy misollar tahlilini tanladik. Biz tarixiy shaharlarni boshqarish, mahalliy jamoalarni jalb qilish, ijodiy madaniy turizmni rivojlantirish misollarini o‘rganamiz.

Shuningdek, biz konseptual modellashtirish usulini tadqiqotda qo‘lladik. Biz madaniy turizmda regenerativ yondashuvni joriy qilish uchun integratsiyalashgan boshqaruv modelini ishlab chiqdik. Metodologik yondashuvlar maqolaning ilmiy asosini va amaliy ahamiyatini ta’minlaydi.

Natijalar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, barqaror madaniy turizm modeli asosan mavjud tabiiy va madaniy resurslarni saqlash, turistik faoliyatning salbiy ekologik va ijtimoiy ta’sirlarini minimallashtirish hamda ushbu resurslardan uzoq muddatli va oqilona foydalanishni ta’minlashga yo‘naltirilgan. Ushbu yondashuv doirasida turizm faoliyati atrof-muhitga zarar yetkazmasligi, tarixiy-madaniy meros obyektlarining fizik va ma’naviy yaxlitligi saqlanishi, shuningdek, turizm rivoji hudud iqtisodiy barqarorligiga xizmat qilishi asosiy tamoyil sifatida qaraladi. Natijada, barqarorlik modeli ekologik muvozanatni saqlash, madaniy merosni muhofaza qilish va iqtisodiy manfaatlar o‘rtasida muayyan muvozanatni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, ushbu model ko‘proq mavjud holatni saqlab qolishga qaratilgan bo‘lib, hududlarning ijtimoiy va madaniy rivojlanish salohiyatini to‘liq ishga solishga har doim ham imkon bermaydi.

Bundan farqli o‘laroq, regenerativ yondashuv mazmunan ancha kengroq bo‘lib, madaniy turizmni faqat resurslardan foydalanish yoki ularni asrash vositasi sifatida emas, balki hududiy va ijtimoiy tizimlarni faol rivojlantirish va qayta tiklash omili sifatida talqin etadi. Regenerativ madaniy turizm konsepsiyasiga ko‘ra, turizm faoliyati hududning madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy salohiyatini boyitishi, mavjud muammolarni yumshatishi hamda yangi ijtimoiy va madaniy qiymatlar yaratishi lozim. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, regenerativ yondashuv asosida tashkil etilgan madaniy turizm loyihalari mahalliy aholini faqat xizmat ko‘rsatuvchi subyekt sifatida emas, balki hamkor, tashabbuskor va madaniy jarayonlarning faol yaratuvchisi sifatida jalb etadi. Bu jarayonda mahalliy bilimlar, an’analar va ijodiy resurslar turizm mahsulotining markaziy tarkibiy qismiga aylanadi. Natijada hududning madaniy kapitali boyiydi, ijtimoiy bog‘liqlik va jamoaviy birdamlik kuchayadi, shuningdek, mahalliy aholining o‘z hududiga nisbatan mas’uliyati va identiteti mustahkamlanadi.

O‘zbekiston misolida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, madaniy turizm hozirgi bosqichda asosan madaniy merosga asoslangan va turistik tajriba yaratishga yo‘naltirilgan model doirasida rivojlanmoqda. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarda turizm faoliyati ko‘proq tarixiy obidalarni namoyish etish, ekskursiya xizmatlari va madaniy tadbirlar bilan cheklanib qolmoqda. So‘nggi yillarda ayrim hududlarda regenerativ yondashuvning alohida elementlari – mahalliy hamjamiyatga asoslangan turizm, hunarmandchilikni jonlantirish, madaniy festivallar orqali hududiy rivojlanishni rag‘batlantirish kabi tashabbuslar paydo bo‘layotgani kuzatilmoqda. Biroq ushbu tashabbuslar ko‘pincha alohida loyiha yoki vaqtinchalik dasturlar darajasida qolib, yagona, tizimli boshqaruv modeli sifatida shakllanmagan.

Shu sababli, O‘zbekistonda madaniy turizmni yanada samarali va uzoq muddatli rivojlantirish uchun institutsional muvofiqlashtirishni kuchaytirish, turizm, madaniyat, hududiy rivojlanish va ijtimoiy siyosat o‘rtasida uzviy aloqani ta’minlash zarurati aniqlandi. Ayniqsa, mahalliy jamoalarni rejalashtirish va qarorlar qabul qilish jarayonlariga kengroq jalb etish, ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va turizm daromadlaridan manfaatdorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv madaniy turizmni nafaqat iqtisodiy faoliyat turi, balki hududlarning ijtimoiy-madaniy tiklanishi va barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi regenerativ mexanizmga aylantirish imkonini beradi.

Muhokama

Olingan natijalar barqaror va regenerativ yondashuvlar o‘rtasidagi konseptual va amaliy farqni yaqqol ochib beradi. Barqarorlik yondashuvi, avvalo, turizm faoliyatining salbiy oqibatlarini cheklash va mavjud resurslardan ehtiyotkorlik bilan foydalanishga qaratilgan bo‘lib, u “zararni kamaytirish” falsafasiga tayanadi. Ushbu yondashuv doirasida ekologik muvozanatni saqlash, madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va turizm faoliyatining ijtimoiy ta’sirini nazorat qilish asosiy ustuvor vazifalar sifatida belgilanadi. Biroq barqarorlik modeli ko‘proq mavjud tizimni saqlab qolishga qaratilgan bo‘lib, hududlarning ichki rivojlanish salohiyatini to‘liq ishga solish imkoniyatlari cheklangan bo‘lishi mumkin.

Bundan farqli ravishda, regenerativ yondashuv madaniy turizmni faol o‘zgarish va yangilanish jarayoni sifatida talqin etib, “faol tiklash va boyitish” konsepsiyasini ilgari suradi. Regenerativ madaniy turizm mavjud resurslarni saqlash bilan cheklanib qolmay, balki madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarni mustahkamlash, yangi qiymatlar yaratish hamda hududning barqaror rivojlanish salohiyatini oshirishga qaratiladi. Mazkur yondashuv madaniy turizmni passiv iste’mol modelidan chiqarib, turistlar, mahalliy aholi, biznes va davlat institutlari o‘rtasida faol hamkorlik va hamijodkorlik modeliga o‘tkazishni talab etadi. Natijada turizm jarayoni bir tomonlama xizmat ko‘rsatish emas, balki o‘zaro manfaatli va uzoq muddatli hamkorlikka asoslangan tizimga aylanadi.

Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, regenerativ yondashuvlar joriy etilgan hududlarda madaniy turizm hududiy rivojlanishning markaziy mexanizmlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Bunday hududlarda turizm infratuzilmasi bilan bir qatorda madaniy ta’lim, mahalliy tadbirkorlik, ijodiy industriyalar va ijtimoiy innovatsiyalar rivojlanib, turizmning ta’siri kengroq ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga olib kelmoqda. Regenerativ model madaniy turizmni hududiy rejalashtirish, madaniyat siyosati va iqtisodiy rivojlanish strategiyalari bilan integratsiyalashgan holda rivojlantirish imkonini beradi.

O‘zbekiston sharoitida esa regenerativ yondashuvni to‘liq joriy etish uchun bir qator tizimli shart-sharoitlarni moslashtirish zarurati mavjud. Avvalo, normativ-huquqiy baza regenerativ madaniy turizm tamoyillarini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilishi, turizmni faqat iqtisodiy faoliyat emas, balki hududiy va ijtimoiy rivojlanish vositasi sifatida e’tirof etishi lozim.

Shuningdek, ta’lim tizimida madaniy turizm, barqarorlik va regenerativ rivojlanish masalalariga oid bilim va kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalliy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish, jumladan, jamoatchilik ishtirokini kengaytirish va manfaatdor tomonlar o‘rtasida muvofiqlashtirilgan boshqaruvni yo‘lga qo‘yish regenerativ yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Muhokama jarayonida aniqlanganki, regenerativ madaniy turizm mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyalari bilan uyg‘unlashganda eng samarali natijalarni beradi. Agar madaniy turizm hududiy rivojlanish, bandlikni oshirish, madaniy kapitalni boyitish va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan umumiy strategiyalar bilan birgalikda amalga oshirilsa, u qisqa muddatli turistik foydadan ko‘ra, uzoq muddatli va barqaror rivojlanish omiliga aylanishi mumkin. Shu jihatdan, regenerativ yondashuv O‘zbekiston madaniy turizmini yangi bosqichga olib chiqish va uni milliy rivojlanish maqsadlari bilan uyg‘unlashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar

Madaniy turizmni rivojlantirish jarayonida barqarorlik konsepsiyasi muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilsa-da, zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sharoitlarda ushbu yondashuvni regenerativ yondashuvlar bilan to‘ldirish zarurati tobora kuchayib bormoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, madaniy turizmni faqat mavjud resurslarni saqlash va salbiy ta’sirlarni kamaytirish bilan cheklash yetarli emas; aksincha, uni jamiyat va hududlarning ijtimoiy, madaniy hamda iqtisodiy rivojlanishini ta’minlovchi faol va integratsiyalashgan rivojlanish vositasi sifatida talqin qilish lozim. Regenerativ yondashuv madaniy turizmni hududiy tizimlarning tiklanishi, madaniy kapitalning boyishi va mahalliy jamoalarning faollashuvi bilan uzviy bog‘laydi.

Shu munosabat bilan, tadqiqot natijalariga asoslanib, O‘zbekistonda madaniy turizmni barqaror va regenerativ rivojlantirish bo‘yicha quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi.

Birinchidan, madaniy turizmni boshqarishda regenerativ yondashuvlarni milliy strategiya va dasturlarga integratsiya qilish zarur. Turizm siyosati va rivojlanish konsepsiyalarida madaniy turizm faqat iqtisodiy daromad manbai sifatida emas, balki hududiy rivojlanish, ijtimoiy barqarorlik va madaniy merosni boyitish vositasi sifatida e’tirof etilishi lozim. Bu borada regenerativ tamoyillarni normativ-huquqiy hujjatlar va davlat dasturlarida mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, mahalliy jamoalarni madaniy turizm jarayonlariga faol hamkor sifatida jalb etish ustuvor vazifa bo‘lishi kerak. Mahalliy aholi turizm jarayonida faqat xizmat ko‘rsatuvchi subyekt emas, balki qarorlar qabul qilish, turizm mahsulotlarini shakllantirish va hududiy tashabbuslarni amalga oshirishda bevosita ishtirok etuvchi tomon sifatida ko‘rilishi lozim. Bu yondashuv madaniy turizmning ijtimoiy qabul qilinishini oshirib, hududiy identitet va jamoaviy mas’uliyatni mustahkamlaydi.

Uchinchidan, ijodiy madaniy turizm loyihalarini qo‘llab-quvvatlash orqali yangi madaniy qiymatlar yaratish muhimdir. An’anaviy merosga asoslangan turizm bilan bir qatorda, ijodiy industriyalar, zamonaviy san’at, madaniy innovatsiyalar va tajribaga yo‘naltirilgan turizm mahsulotlarini rivojlantirish madaniy turizmning diversifikatsiyasiga xizmat qiladi. Bu esa hududlarning raqobatbardoshligini oshirish va turizm oqimini barqarorlashtirish imkonini beradi.

To‘rtinchidan, ilmiy tadqiqotlar va amaliy boshqaruv o‘rtasida uzviy aloqani kuchaytirish zarur. Madaniy turizmni rivojlantirish bo‘yicha qarorlar ilmiy asoslangan tahlillar, monitoring

natijalari va empirik tadqiqotlarga tayangan holda qabul qilinishi lozim. Bu borada oliy ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlari va turizmni boshqaruvchi organlar o'rtasida samarali hamkorlik mexanizmlarini yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, yuqorida keltirilgan takliflar O'zbekistonda madaniy turizmni uzoq muddatli, sifatli va regenerativ rivojlantirish uchun mustahkam ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv madaniy turizmni milliy rivojlanish strategiyalariga uyg'unlashtirish, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini oshirish va madaniy merosni kelajak avlodlar uchun boyitilgan holda saqlab qolish imkonini beradi.

Foydalanilgan ilmiy manbalar.

1. Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. Journal of Hospitality and Tourism Management, 36, 12–21. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.005
2. Richards, G. (Ed.). (2007). Cultural tourism: Global and local perspectives. Haworth Press.
3. UNESCO. (2016). Culture and sustainable tourism: A guide for development. UNESCO Publishing. https://unesdoc.unesco.org
4. OECD. (2014). Tourism and the creative economy. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264207875-en
5. OECD. (2020). Tourism and local development: Maximising the impact. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/68c77c85-en
6. Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. Tourism Geographies, 22(3), 610–623.

ttps://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757748

7. Higgins-Desbiolles, F., Carnicelli, S., Krolikowski, C., Wijesinghe, G., & Boluk, K. (2019). Degrowing tourism: Rethinking tourism. Journal of Sustainable Tourism, 27(12), 1926–1944.

https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1601732